

Journal of Islamic Law Research

پژوهش‌نامه حقوق اسلامی

Feasibility Assessment of the World Trade Organization's
Legal Capacities for Lifting Unilateral Sanctions: A Case
Study of the Islamic Republic of Iran

Authors: Soroor Mortazavi | Siamak Amoozeidi | Atefeh Amininia

Stable URL: <https://doi.org/10.30497/law.2025.248829.3853>

سازوکارهای رفع تحریم‌های یک‌جانبه با امکان‌سنجی ظرفیت‌های حقوقی سازمان
تجارت جهانی؛ مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران

نویسندگان: سرور مرتضوی | سیامک عموزیدی | عاطفه امینی‌نیا

پیوند دائمی: <https://doi.org/10.30497/law.2025.248829.3853>

Copyright 2026 The Author(s).

Published by *Imam Sadiq University*, Tehran, Iran.

This work is fully Open Access under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license, allowing non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and not modified. *Islamic Law Research* strictly follows the ethical guidelines of the Committee on Publication Ethics (COPE), which all readers, authors, reviewers, and editors are expected to observe and uphold.

Feasibility Assessment of the World Trade Organization's Legal Capacities for Lifting Unilateral Sanctions: A Case Study of the Islamic Republic of Iran

Soroor Mortazavi • Department of Law, South Tehran Branch, Islamic Azad University,
Tehran, Iran. soroor.mortazavi@iau.ac.ir

Siamak Amoozeidi • Assistant Professor, Department of Islamic Economics and Banking,
Faculty of Economics, Kharazmi University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
s.amoozeidi@khu.ac.ir

Atefeh Amininia • Assistant Professor, Department of Law, Tehran Central Branch, Islamic
Azad University, Tehran, Iran. a.amininia@iauctb.ac.ir

Abstract

Context & Objective: International economic development has created a global interdependent system where the World Trade Organization (WTO) serves as a primary framework for multilateralism against unilateralism. The Islamic Republic of Iran has faced extensive unilateral trade sanctions for over fifty years which have severely impacted its economic indices and human development. This research outlines the legal capacities of the WTO including its executive mechanisms and enforcement guarantees to evaluate how membership might serve as a strategic opportunity for sanctioned states. The primary research objective is to identify specific legal tools within the WTO framework that can challenge or lift unilateral trade barriers. The central question explores whether joining this multilateral organization offers a viable legal solution for Iran to escape the constraints of international unilateralism.

Method & Approach: This article utilizes a doctrinal research method to examine the legal landscape of the WTO. The study analyzes foundational documents including the Marrakesh Agreement and various multilateral trade agreements to describe the organization's legal capacities. The approach involves a descriptive analysis of treaty-based deterrents and a review of specific case studies where member states challenged unilateral actions through the WTO's institutional framework. Furthermore, the research evaluates these mechanisms strictly from the perspective of international economic law focusing on the feasibility of countering power-oriented political actions through rule-based legal instruments.

Findings: The research finds that the Most-Favored-Nation (MFN) principle serves as a vital legal tool to prevent trade discrimination and secondary sanctions. The Dispute Settlement System (DSS) provides compulsory and exclusive jurisdiction ensuring that any member accused of a violation must enter into mandatory negotiations or face a judicial panel. Specific provisions such as Article 11 of the GATT 1994 prohibit non-tariff trade barriers while agreements on agriculture and health protect essential rights like food security and human life from unilateral interference. Case law analysis including disputes like DS38 and DS353 illustrates that the WTO can effectively compel respondents to reach settlements or authorize lawful retaliation to compensate for damages caused by unilateralism.

Conclusion: The article concludes that although WTO membership does not grant absolute immunity from political sanctions it forces the sanctioning state to be legally accountable and responsive under international law. By joining the WTO Iran could utilize the organization's multilateral mechanisms to limit the expansion of unilateralism and seek compensation for legal violations. The mandatory nature of the WTO's dispute resolution processes and the requirement for members to align their national policies with treaty obligations provide a robust deterrent against arbitrary trade restrictions. Ultimately membership offers a strategic path for Iran to reduce the impact of sanctions and restore its position within the global free trade system.

Keywords: World Trade Organization (WTO), Economic Sanctions, Lifting of Sanctions, Most-Favored-Nation (MFN) Principle.

سازوکارهای رفع تحریم‌های یک‌جانبه با امکان‌سنجی ظرفیت‌های حقوقی سازمان تجارت جهانی؛ مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران

سرور مرتضوی • گروه حقوق، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
soroor.mortazavi@iau.ac.ir

سیامک عموزیدی • استادیار، گروه اقتصاد و بانکداری اسلامی، دانشکده اقتصاد، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
s.amoozeidi@khu.ac.ir (نویسنده مسئول)

عاطفه امینی‌نیا • استادیار، گروه حقوق، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
a.amininia@iauctb.ac.ir

چکیده

ضمانت اجرای تعهدات بین‌المللی، نیازمند کارآمدترین سازوکارهای اجباری بین‌المللی است که بتواند قدرتمندترین کشورهای توسعه یافته را ملزم به اجرای تعهدات خود نموده و بازدارندگی اساسی برای جلوگیری از اعمال یک‌جانبه دولتها نسبت به سایر متعهدین ایجاد نماید. سازمان تجارت جهانی (WTO) با کارآمدی نسبتاً مناسب، از سال ۱۹۹۵ تاکنون با مکانیسم حل و فصل اجباری اختلافات درون‌سازمانی، نشان داده است واجد یک رویکرد چندجانبه‌گرایی علیه یک‌جانبه‌گرایی‌های متخلفانه بوده و می‌توان از بازدارندگی‌های معاهده‌ای و ظرفیت‌های این سازمان برای رفع تحریم‌های اقتصادی و تجاری علیه اعضا استفاده کرد؛ لذا عضویت در این سازمان برای دولت‌هایی همچون جمهوری اسلامی ایران که هدف تحریم‌های گسترده قرار گرفته، یک فرصت قابل تأمل است. در این مقاله که با روش توصیفی تحلیلی و با هدف «شناسایی ظرفیت‌های سازمان تجارت جهانی برای رفع تحریم‌های یک‌جانبه تجاری از طریق عضویت در این سازمان» سامان یافته، پس از شناسایی ظرفیت‌های حقوقی این سازمان، سازوکارهای اجرایی، ضمانت اجرا و ظرفیت‌های شناسایی شده، این نتیجه حاصل گردیده که، وجود اصل دولت کامله‌الوداد و رکن حل و فصل اختلاف می‌تواند به عنوان یک ابزار بازدارنده و ظرفیت حقوقی برای به چالش کشیدن عضو خاطی در اقدامات یک‌جانبه علیه اعضا مورد استفاده قرار گیرد، و از طرفی، مفاد موافقت‌نامه‌های چندجانبه در موضوعات مختلف در چارچوب نظام معاهداتی، دولت‌ها را در نقض تعهدات خود با محدودیت‌هایی روبرو می‌کند که علاوه بر تسهیل روابط تجاری، می‌تواند موجبات رفع موانع تجاری را نیز فراهم آورد.

واژگان کلیدی: سازمان تجارت جهانی، تحریم اقتصادی، رفع تحریم، اصل دولت کامله‌الوداد.

مقدمه

توسعه و رشد اقتصادی در تجارت بین‌المللی منجر به شکل‌گیری یک نظام اقتصادی به هم وابسته جهانی شده است (پورنوری و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۹۱) که آزادسازی تجارت با عضویت در سازمان تجارت جهانی^۱ به مثابه ابزاری برای دسترسی به اعتبار در جامعه بین‌المللی نگریسته می‌شود (فتحی و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۱۰۸). واژه توسعه به مفهوم رشد تدریجی در جهت قدرتمندتر شدن و حتی بزرگ‌تر شدن یک موجودیت است که دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی، بازیگران اصلی آن به شمار می‌روند (زمانی و قاسمی، ۱۴۰۱، ص. ۱۸۴). در این میان، سازمان تجارت جهانی به عنوان جایگزین گات^۲، با ۱۶۶ عضو^۳، نمونه‌ای از نظم‌های پیش‌بینی‌شده در عرصه اقتصاد بین‌الملل است (فلاحی و جوادی ارجمند، ۱۳۹۶، ص. ۱۷۰) که اعضای خود را متعهد به رعایت قوانین رفتاری سازمان و تعهد فردی برای کاهش موانع تجاری می‌کند^۴ (Julia, 2006, p. 484) و بیش از ۹۵/۹۹ درصد از تجارت جهانی را به خود اختصاص داده است (شمولی و یعقوبی، ۱۳۹۸، ص. ۱۲۱).

در چهارچوب سیستم برتون وودز^۵، سازمان تجارت جهانی یکی از پایه‌های جهانی شدن به‌ویژه در حوزه اقتصاد به شمار می‌رود و کشورهای عضو آن تلاش می‌کنند برای تسریع روند جهانی شدن و استفاده از منابع آن، این سازمان را توسعه دهند و جایگاهش را ارتقا بخشند (موسوی دهموردی و بزرگی، ۱۳۹۶، ص. ۱۶۶)؛ به‌خصوص که سازمان تجارت جهانی مانیفست خود را به سمت «امنیت ملی و اقتصادی»، «کاهش فقر» و «پایداری محیط‌زیست» سوق داده است^۶. در نتیجه، عضویت در سازمان تجارت جهانی با توجه به بازدارندگی معاهده‌ای می‌تواند یک فرصت برای کشورهای در حال توسعه و درگیر با تحریم‌های تجاری با آثار اقتصادی به شمار رود؛

1. World Trade Organization (WTO)

2. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT).

3. https://www.WTO.org/english/theWTO_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm.

۴. در یک رویکرد انتقادی، لازم به توضیح است که مبنای فعالیت گات به صورت «Power Base» یا قدرت‌محور بود که با هدف آزادی تجارت و تجارت عادلانه فاصله داشت که برای نظام‌مند کردن تجارت، سازمان تجارت جهانی تأسیس شد که «Law Base» (قانون‌محور) است.

5. Bretton Woods system

6. World Trade Report, 2023.

زیرا رفع موانع تجارت خارجی یکی از مهم‌ترین اهداف مقرر در مقدمه موافقت‌نامه تأسیس سازمان تجارت جهانی است (ضیایی بیگدلی و صلحی، ۱۳۹۹، ص. ۱۸۲).

در این میان، جمهوری اسلامی ایران با داشتن منابع بسیار غنی از هر حیث، بیش از نیم‌قرن است که با تحریم‌های یک‌جانبه^۱ و چندجانبه بین‌المللی تحت فشار مضاعف بوده و در اسارت یک‌جانبه‌گرایی‌های بین‌المللی قرار گرفته است؛ به‌طوری‌که تحریم‌های تجاری بر شاخص‌های اقتصاد پرونق ایران به‌منزله پیش‌نیازها و ضرورت‌های امنیت اقتصادی و توسعه انسانی تأثیر منفی گذاشته است (رجبی، ۱۴۰۱، ص. ۱۴۹) و اقتصاد ایران ناشی از تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا متأثر ارزیابی می‌شود^۲ (Sashi & Bhavish, 2019, p. 202) که وضعیت فعلی در زمان نگارش این مقاله نیز گویای همین واقعیت است. لذا با این چالش اساسی مواجه هستیم که باید برای رهایی از وضعیت فعلی، راه حل اساسی برای رفع تحریم‌های یک‌جانبه تجاری^۳ شناسایی

۱. تحریم‌ها علاوه بر اینکه به‌صورت اولیه یا ثانویه اعمال می‌شوند، ممکن است در دسته‌های مختلفی مانند تحریم‌های اقتصادی و تجاری ازجمله تحریم‌های تسلیحاتی و محدودیت‌های کالاهای خاص مانند نفت گروه‌بندی شوند. آن‌ها ممکن است بخش‌های خاصی از صنعت مانند صنعت کشتیرانی را هدف قرار دهند. آن‌ها ممکن است ماهیت دیپلماتیک داشته باشند و نمایندگی دیپلماتیک را محدود کنند و ممکن است شامل تحریم‌های ورزشی و فرهنگی و همچنین، ممنوعیت سفر باشند یا محدودیت در ارائه خدمات مالی ازجمله ارائه بیمه و خدمات بانکی باشند. از منظر اصول تجارت بین‌الملل، هرگونه تحریم به‌منزله دخالت دستوری در تجارت آزاد است و موجب انحراف تجاری می‌شود. انحراف تجاری دارای هزینه است و هزینه آن را اغلب دو طرف متحمل می‌شوند. ممنوع کردن واردات یا خودداری از صادرات به یک کشور موجب می‌شود که واردات و صادرات با هزینه بیشتری صورت گیرد. از همین رو گفته می‌شود که هدف اعمال‌کنندگان تحریم همانا افزایش هزینه‌های تجاری و انحراف تجاری در کشور هدف است؛ البته هزینه تحریم در کشورهای درگیر، بنا بر رشته و بخش مشمول تحریم متفاوت است. در تحریم مالی، کشور اعمال‌کننده تحریم از معاملات مالی، نقل و انتقال پول و سرمایه‌گذاری خودداری و با استفاده از نفوذ خود در مؤسسات مالی بین‌المللی، هرگونه رابطه مالی یا مساعدت‌های فنی را مختل می‌کند که ارتباط مستقیم با تجارت آزاد دارند.

۲. لازم به توضیح است دایره شمول این مقاله نسبت به همه تحریم‌ها نیست و تحریم‌های شورای امنیت و غیرتجاری مستثنا هستند و هدف نهایی، برجسته کردن بازدارندگی نظام معاهده‌ای نسبت به اعضای سازمان تجارت جهانی از اقدامات یک‌جانبه است.

۳. لازم به توضیح است با توجه به صلاحیت سازمان تجارت جهانی در موضوعات تجاری، دامنه شمول تحریم‌هایی که موضوع مقاله حاضر هستند، صرفاً تحریم‌های تجاری است که دارای آثار اقتصادی هستند و تحریم‌های غیرتجاری (ازجمله حوزه

کنیم.

پیشینه پژوهش: در بین پژوهش‌های انجام‌یافته، مقاله «تحریم‌های فراسرزمینی ایالات متحده در ارتباط با ایران و سازگاری آن با قواعد سازمان جهانی تجارت» (پیری و سهرابی، ۱۳۹۹، صص. ۱۵۴۵-۱۵۶۵)، آنچه در متن و نتیجه‌گیری به آن پرداخته شده است، تماماً به مغایر بودن تحریم‌های فراسرزمینی ایالات متحده آمریکا با برخی کلیات و بدیهیات اصول گات (۱۹۹۴) به‌ویژه ماده ۲۱ ناظر است، اما مقاله حاضر رویکرد انتقادی به رفتار ایالات متحده آمریکا دارد که به برخی پرونده‌های مطروحه و اعتراض دولت‌ها نیز اشاره شده است. در واقع، هدف اصلی نگارندگان مقاله نام‌برده صرفاً سیاسی جلوه دادن تحریم‌های ایالات متحده آمریکا علیه دولت‌هاست و به ظرفیت‌های سازمان تجارت جهانی از جمله موافقت‌نامه تأسیس (خاصه بند ۴ ماده ۱۶) و سایر ظرفیت‌های حقوقی پرداخته‌اند.

نظر به ظرفیت‌های حقوقی سازمان تجارت جهانی به‌ویژه ظرفیت حقوقی بند ۴ ماده ۱۶ موافقت‌نامه تأسیس^۱ که اعضا را موظف می‌کند از عدم وجود هرگونه تعارض بین حقوق ملی (سیاست ملی) و حقوق سازمان تجارت جهانی اطمینان حاصل کنند؛ به‌نحوی که حتی حقوق بالادستی از جمله قانون اساسی هم نمی‌تواند بهانه‌ای برای نقض تعهدات ناشی از موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی باشد (ون دن بوش و پرووست، ۱۴۰۰، ص. ۵۱) و از طرفی با تمرکز بر تلاش جمهوری اسلامی ایران برای عضویت در سازمان تجارت جهانی از سال ۱۹۹۳ (فاخری، ۱۴۰۰، ص. ۲۴۹) و به‌رغم بیش از ۲۰ بار شکست مذاکرات عضویت در شورای عمومی سازمان به دلیل ایجاد موانع و بن‌بست‌های غیرحقوقی ایالات متحده آمریکا (Amoozeidi, 2017, p. 15)، در این مقاله سعی شده با در نظر گرفتن چالش‌ها و مشکلات پیش‌آمده برای ایران ناشی از یک‌جانبه‌گرایی برخی کشورها از جمله تحریم‌های یک‌جانبه تجاری آمریکا، به‌رغم علم به موانع

نفت و گاز، بانکی و... که نهاد تخصصی مخصوص خود دارند) و شورای امنیت در تمام حوزه‌ها (حتی تجاری) خارج از هدف این مقاله است.

1. https://www.WTO.org/english/docs_e/legal_e/04-WTO.pdf

عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی^۱ و شرایط کنونی شدت تنش‌ها بعد از جنگ ۱۲ روزه (۱۴۰۴)، مرتفع کردن برخی یک‌جانبه‌گرایی‌ها با پیوستن احتمالی به سازمان تجارت جهانی امکان‌سنجی و به‌عنوان یک پژوهش کاربردی تقدیم جامعه علمی شود. در واقع، قصد بر آن است تا از طریق شناسایی ظرفیت‌های یک سازوکار چندجانبه بین‌المللی (سازمان تجارت جهانی) به چالش‌های یک‌جانبه‌گرایی برخی دولت‌ها علیه ایران یا سایر اعضای آن سازمان پرداخته شود. در این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی (با بررسی اسناد بعد از تأسیس سازمان، توصیف ظرفیت‌ها، بررسی اجمالی چند پرونده موردی و چالش استثنائات امنیتی) ابتدائاً ظرفیت‌های حقوقی سازمان تجارت جهانی برای مقابله با یک‌جانبه‌گرایی شناسایی شود و سپس مکانیسم و ضمانت‌های اجرایی آن صرفاً از دیدگاه حقوق بین‌الملل اقتصادی مورد بررسی مختصر قرار گیرد.

۱. چهارچوب نظری

از اصول بنیادی و مهم سازمان تجارت جهانی لغو کلیه تبعیض‌های تجاری بین اعضای سازمان

۱. عوامل سیاسی به‌ویژه اختلافات جمهوری اسلامی ایران با اعضای کلیدی سازمان تجارت جهانی (آمریکا و اتحادیه اروپا) و تحریم‌هایی که به بهانه انرژی هسته‌ای، حمایت از تروریسم، نقض حقوق بشر و عدم تصویب لوایح چهارگانه (در چهارچوب توصیه‌های اف‌ای‌تی‌اف (FATF)) اعمال کرده‌اند، بزرگ‌ترین مانع برای ایجاد اجماع در شورای عمومی سازمان تجارت جهانی برای الحاق است (هرچند مسئله لوایح چهارگانه در نیمه دوم سال ۱۴۰۴ حل شده است)، اما برخی چالش‌های حقوقی خارجی و داخلی دیگری نیز وجود دارد که الحاق به سازمان تجارت جهانی را با مشکل مواجه می‌کند از جمله چالش‌های حقوقی داخلی، اصول موجود در قانون اساسی، موانع حقوقی مرتبط با حقوق مالکیت معنوی، موانع حقوقی موجود در قوانین و مقررات بیمه، موانع حقوقی موجود در قوانین و مقررات ارزی، موانع حقوقی موجود در قوانین و مقررات مالیاتی، موانع حقوقی موجود در قوانین و مقررات گمرکی، موانع حقوقی موجود در قوانین و مقررات صادرات و واردات (ملائکه‌پور شوشتری و حمید، ۱۳۹۷، ص. ۱۳۴) که باید در صورت الحاق به سازمان تجارت جهانی طبق بند ۴ ماده ۱۶ موافقت‌نامه تأسیس، از انطباق تمام قوانین داخلی خود با مقررات موافقت‌نامه‌های سازمان اطمینان حاصل شود؛ البته ناگفته نماند در بهمن ۱۳۸۳، از طریق جلسات بین جمهوری اسلامی ایران و سه کشور اروپایی آلمان، فرانسه و انگلیس (EU3)، ایالات متحده آمریکا موافقت کرد که اعتراض خود به پیوستن ایران به سازمان تجارت جهانی را کنار بگذارد. سرانجام در ۵ خرداد ۱۳۸۴، از طریق تصمیمی که در شورای عمومی سازمان تجارت جهانی اتخاذ شد، ایران وضعیت ناظر را در سازمان تجارت جهانی دریافت کرد. همچنین یک گروه کاری (Working Group) برای بررسی درخواست ایران برای پیوستن به سازمان تجارت جهانی تشکیل شد (Amoozeidi, 2017, p. 57)، اما با توجه به موانع غیرحقوقی ایالات متحده، رئیس گروه کاری منصوب نشد و لذا اساساً این گروه فرصت شروع به کار پیدا نکرد.

است که در موافقت‌نامه‌های چندجانبه سازمان تجارت جهانی به‌ویژه در ماده ۱^۱ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات ۱۹۹۴)، بند ۱ ماده ۲^۲ موافقت‌نامه عمومی راجع به تجارت خدمات (گاتر)^۳ و ماده ۴^۴ موافقت‌نامه راجع به جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (تریپس)^۵ به‌صراحت پیش‌بینی و بر آن تأکید شده است. این اصل یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های سازمان تجارت جهانی است که مانع یک‌جانبه‌گرایی یک دولت عضو نسبت به سایر اعضای سازمان تجارت جهانی می‌شود و در حداقل شرایط می‌تواند مانع وضع تحریم‌های ثانویه علیه دولت عضو شود؛ همان‌گونه که در زمان وضع قانون فراسرزمینی داماتو کندی ۱۹۹۶ (۱۴ مرداد ۱۳۷۵) توسط ایالات متحده آمریکا که متخلفین از آن مقررات را با هر تابعیتی در هر کجا که توافقی منعقد کرده باشند، از هرگونه تجارت با آمریکا و اتباع و شرکت‌های آن محروم و عملاً حقوق بیگانگان در قلمرو ایالات متحده را نیز از آنان سلب کرد، با واکنش برخی اعضای سازمان تجارت جهانی به‌ویژه اتحادیه اروپا مواجه شد که همان زمان مخالفت خود را با اجرای این‌گونه قوانین فراسرزمینی با تصویب قطعنامه «96/C 332/01» مورخ ۲۵ اکتبر ۱۹۹۶ (۴ آبان ۱۳۷۵) در پارلمان اروپا ابراز کرد (زمانی و فرهنگ‌زاد، ۱۴۰۰، ص. ۱۶)؛ به‌نحوی که در بند ۴ مقدمه آن آمده است که «با اعتقاد به اینکه رشد اقتصادی تا حد زیادی مبتنی بر آزادی تجارت خارجی است و با توجه به اینکه در تجارت خارجی، آزادی تجارت و انصاف از موارد مهمی است که در موافقت‌نامه

1. "With respect to customs duties and charges of any kind imposed on or in connection with importation or exportation or imposed on the international transfer of payments for imports or exports, and with respect to the method of levying such duties and charges, and with respect to all rules and formalities in connection with importation and exportation, and with respect to all matters referred to in paragraphs 2 and 4 of Article III, any advantage, favour, privilege or immunity granted by any contracting party to any product originating in or destined for any other country shall be accorded immediately and unconditionally to the like product originating in or destined for the territories of all other contracting parties". Article 1 (GATT 1994).
2. "With respect to any measure covered by this Agreement, each Member shall accord immediately and unconditionally to services and service suppliers of any other Member treatment no less favourable than that it accords to like services and service suppliers of any other country". Article 2 (1), (GATS 1994).
3. General Agreement on Trade in Services (GATS)
4. With regard to the protection of intellectual property, any advantage, favour, privilege or immunity granted by a Member to the nationals of any other country shall be accorded immediately and unconditionally to the nationals of all other Members. Article 4, (TRIPS).
5. Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)

سازمان تجارت جهانی تأیید شده است»^۱ و از طرفی با توجه به اعطای معافیت‌های تحریمی به برخی شرکای تجاری با مسئله نقض اصل دولت‌های کامل‌الوداد^۲ مندرج در ماده ۱ گات (۱۹۹۴) مواجه شد که باید هر امتیاز تجاری که به هریک از طرفین اعضای سازمان تجارت جهانی می‌دهد، برای همه اعضا (شرکای تجاری) نیز چنین امتیازی را در نظر بگیرد؛ هر چند اقدام اتحادیه اروپا در قطعنامه تصویبی، اعتراض رسمی به کلیات قانون داماتو کندی ایالات متحده آمریکا بود (Julia, 2022, p. 72). «ریشه و منشأ اصل دولت‌های کامل‌الوداد، در نظام فتودالی قرون ۱۱ تا ۱۳ است که اعیان، امتیازاتی یکسان به بازرگانان شهرهای مختلف خارجی اعطا می‌کردند. بعد از قرن ۱۵، کشورها برای دچار نشدن به وضع نامساعد بازارهای کشورهای همسایه، رفتار دولت‌های کامل‌الوداد با ایده برابری میان حاکمیت‌های مستقل را مطرح کردند. عبارت "دولت‌های کامل‌الوداد"، برای اولین بار در اواخر قرن ۱۷ ظهور کرد و با گسترش تجارت میان کشورهای اروپایی، استفاده از رفتار دولت‌های کامل‌الوداد در معاهدات دوجانبه تجاری افزایش یافت» (زمانی و راشدی، ۱۳۹۳، صص. ۴۰-۳۹).

۲. ظرفیت‌های حقوقی سازمان تجارت جهانی برای رفع یا بازدارندگی از اقدامات یک‌جانبه

شناسایی اصول و ظرفیت‌های اساسی سازمان تجارت جهانی به‌نوعی زیربنای این سازمان محسوب می‌شود که موضوع سؤال اصلی مقاله حاضر است. شکل‌گیری سازمان تجارت جهانی همان‌گونه که در مقدمه نیز اشاره شد، به سلف خود یعنی گات (۱۹۴۷)^۳ بازمی‌گردد (زبردست و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۳). موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی عمدتاً به سه حوزه اصلی تجارت کالا (موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات (۱۹۹۴))، تجارت خدمات (توافق‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتز)) و حقوق مالکیت معنوی (جنبه‌های مربوط به تجارت حقوق

1. Council Resolution of 25 October 1996 on the simplification and rationalization of the Community's customs regulations and procedures, p. 4.

2. Most-Favored-Nation Clause

۳. لازم به ذکر است که گات (۱۹۴۷) به جهت فقدان سند تأسیس توسط برخی کشورها صرفاً به‌صورت دوفاکتو شناسایی شده بود و از سال‌های ۱۹۴۷ تا ۱۹۹۴، تسهیلاتی را از طریق دوره‌های هشت‌گانه مذاکرات تجاری بین کشورها در رابطه با تجارت جهانی فراهم کرد.

مالکیت معنوی (تریپس)) تقسیم و بیش از ۱۲ موافقت‌نامه دیگر در خصوص جنبه‌های متفاوت تجارت کالا و سیستم حل و فصل به سند تأسیس سازمان تجارت جهانی ضمیمه شده‌اند (Amoozeidi, 2017, p. 15)، اما آنچه هدف مقاله حاضر را محقق می‌کند، پرداختن به ظرفیت‌های اساسی این سازمان برای بازدارندگی یا رفع اقدامات (تحریم‌های) یک‌جانبه است که به‌عنوان ابزار حقوقی در راستای رفع موانع تجاری برای وادار کردن کشورها به تغییر رفتار خود به‌عنوان جایگزینی برای اقدامات قدرت‌محور سیاسی یا نظامی به هنگام بروز اختلافات بین‌المللی به کار گرفته می‌شوند (Larch et al, 2024, p. 2) که در ادامه، به بررسی ظرفیت‌های موجود می‌پردازیم.

ضمانت آزادی تجارت یکی از اصول اساسی حاکم بر سازمان تجارت جهانی است. اصل آزادی تجارت بر این مبنا استوار است که اقتصاد جهانی در مجموع، از آزادی‌های تجاری در مقایسه با ایجاد محدودیت‌های تجاری بیشتر سود می‌برد (شیروی، ۱۴۰۱، ص. ۱۰۰). در چهارچوب اصل آزادی تجارت، کشورها این فرصت را دارند با تمرکز در تولید و صادرات، منابع و خدماتی را که در آن مزیت کافی دارند، به ارز معتبر جهانی تبدیل کنند و نسبت به واردات کالاها و خدماتی که در تولید آن‌ها منابع کافی ندارند، اقدام کنند یا با توجه به اینکه گسترش روزافزون تحریم‌های اقتصادی مستلزم اقدامات مؤثر ضد تحریمی برای حفاظت از منافع اقتصادی و سیاسی است (Yang & Qingpeng, 2024, p. 8)، اصل آزادی تجارت در سازمان تجارت جهانی ظرفیتی قابل تأمل برای رفع یا محدود کردن موانع تجاری موجود در سطح بین‌المللی تلقی می‌شود.

ازاین‌رو ایجاد هر نوع مانع تجاری غیر از وضع تعرفه گمرکی از سوی سازمان تجارت جهانی ممنوع است و طبق ماده ۱۱ گات ۱۹۹۴، هیچ‌یک از اعضا حق ندارند به‌جز تعرفه‌های گمرکی، محدودیت‌های دیگری نسبت به واردات یا صادرات کالاها اعمال کنند (شیروی، ۱۴۰۱، ص. ۱۰۱) که اقدام اخیر رئیس‌جمهوری ایالات متحده آمریکا در اعمال تعرفه‌های گمرکی به ۵۷ کشور طی فرمان اجرایی ۱۴۲۵۷ مورخ ۱۳ فروردین ۱۴۰۴ (پیوست ۱) نیز در راستای ماده ۱۱ موافقت‌نامه تعرفه و تجارت (گات ۱۹۹۴) بوده که با عنوان «تنظیم واردات از طریق وضع تعرفه

متقابل با هدف اصلاح رویه‌های تجاری منجر به کسری‌های تجاری سالانه قابل توجه و پایدار ایالات متحده در حوزه تجارت کالا» ابلاغ کرده است. نکته قابل توجه اینکه، در این فرمان اجرایی، رئیس‌جمهوری آمریکا، اقدامات دولت را به شرح صفحه ۱۵۰۴۲ (فرمان اجرایی)، مطابق با سیاست‌ها و تعهدات ایالات متحده در سازمان تجارت جهانی توجیه کرده است. این اقدام علاوه بر اینکه مورد انتقاد برخی اعضای جامعه بین‌المللی از جمله رئیس کمیسیون اروپا واقع شد، با واکنش برخی کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی از جمله چین^۱ و کانادا^۲ نیز مواجه شد که اقدام به طرح دعوی در سازمان تجارت جهانی کردند که همین هم‌ترازی اقدامات با تعهدات معاهده‌ای بیانگر ظرفیت حقوقی سازمان تجارت جهانی برای مقابله با رویکردهای یک‌جانبه‌گرایی است.

۳. ظرفیت‌های معاهده‌ای سازمان تجارت جهانی

۱.۳. ظرفیت‌های موافقت‌نامه تأسیس^۳

با امضای موافقت‌نامه مراکش، سازمان تجارت جهانی به‌عنوان یک سازمان بین‌المللی قانونی معرفی شد که وظایف، ساختار، دبیرخانه، رویه‌های بودجه، تصمیم‌گیری، الحاق، لازم‌الاجرا شدن، خروج و سایر مقررات آن مشخص شد (Cathleen & Rachel, 2021, p. 12)؛ هرچند از نظر اقتصاد سیاسی، سازمان تجارت جهانی و گات سازمان‌های بین‌المللی کاملاً متفاوتی هستند (Baldwin, 2016, p. 108).

همان‌گونه که در بند ۱ ماده ۳ موافقت‌نامه تأسیس ذکر شده است. از وظایف مهم سازمان تجارت جهانی، اجرا و تسهیل موافقت‌نامه‌های منعقد شده بین اعضاست، اما یکی از ظرفیت‌هایی که سازمان تجارت جهانی برای رفع موانع و مشکلات اعضا فراهم کرده، امکان مذاکره اجباری اعضا با یکدیگر است. بند ۲ ماده ۳ موافقت‌نامه تأسیس مقرر می‌دارد «سازمان تجارت جهانی امکان مذاکره بین اعضای خود را در مورد روابط تجاری چندجانبه آن‌ها در موضوعاتی که تحت موافقت‌نامه‌های ضمیمه موافقت‌نامه تأسیس باشد، فراهم خواهد کرد». در تحلیل این سازوکار باید

1. DS638 & DS633.

2. DS637, DS636, DS635 & DS634.

3. Agreement Establishing The World Trade Organization

گفت، مذاکره یکی از کاربردی‌ترین ابزارهای حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی است که در بند ۱ ماده ۳۳ منشور ملل متحد نیز بر آن تأکید شده است. با این امکان، دولت‌ها به منظور اجتناب از طرح دعاوی متعدد، ترجیح می‌دهند اختلافات را در چهارچوب مذاکرات سازمان‌محور حل و فصل و دستیابی به منافع و مطالبات خویش را در همین مسیر دنبال کنند.

بند ۱ ماده ۴ موافقت‌نامه تأسیس نیز از ظرفیتی صحبت می‌کند که می‌تواند برای اعضا و رویه سازمان تصمیم بگیرد. این بند مقرر می‌کند «یک کنفرانس وزیران متشکل از نمایندگان همه اعضا تشکیل خواهد شد که حداقل هر دو سال یک بار تشکیل جلسه می‌دهد...»^۱. کنفرانس وزیران علاوه بر تأسیس شورای عمومی که به نوعی رکن حل اختلاف را اداره می‌کند، وظیفه تأسیس کمیته توسعه و تجارت را نیز بر عهده دارد. ظرفیت بند ۷ ماده ۴ برای اطمینان از تحقق فقرزدایی و توسعه یافتگی کشورهای در حال توسعه در چهارچوب تجارت آزاد است که تحریم و اقدامات یک‌جانبه علیه دولت‌ها مغایر با هدف اساسی کمیته تجارت و توسعه است که در صورت عضویت جمهوری اسلامی ایران در سازمان تجارت جهانی، گزارش‌های این کمیته به کنفرانس وزیران می‌تواند موجب تصمیم اساسی این رکن برای رفع تحریم‌های تجاری یا محدود کردن آن‌ها شود.

شورای عمومی یکی دیگر از ظرفیت‌های مهم سازمان تجارت جهانی است که اداره رکن حل اختلاف نیز از وظایف این شورا است. بند ۳ ماده ۴ مقرر داشته است که «شورای عمومی در صورت مقتضی برای انجام مسئولیت‌های هیئت حل اختلاف مقرر در تفاهم‌نامه حل اختلاف تشکیل جلسه می‌دهد... و آیین‌نامه‌ای را که برای انجام آن مسئولیت‌ها ضروری بداند، وضع خواهد کرد»^۲. رکن حل اختلاف یکی از ظرفیت‌های اساسی سازمان تجارت جهانی است که علاوه بر بازدارندگی، یک‌جانبه‌گرایی اعضا نسبت به یکدیگر را به شدت محدود می‌کند. شورای عمومی همچنین، وظیفه نظارت و هدایت شورای تجارت کالا، تجارت خدمات و شورای حقوق مالکیت معنوی را بر عهده دارد. بند ۵ ماده ۵ موافقت‌نامه تأسیس بیان می‌دارد «شورایی برای تجارت کالا، شورایی برای تجارت خدمات و شورایی برای جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری که از این پس شورای تریپس نامیده می‌شود، وجود خواهد داشت که تحت هدایت کلی شورای

1. Agreement Establishing the World Trade Organization, 1994, Article 4 (1).

2. Agreement Establishing the World Trade Organization, 1994, Article 4 (3).

عمومی فعالیت خواهند کرد»^۱.

شورای عمومی سازمان تجارت جهانی به‌قدری از اهمیت برخوردار است که در بند ۸ ماده ۴ موافقت‌نامه تأسیس مقرر شده است که همه شوراهای متشکله اعم از اصلی و فرعی باید به‌طور منظم گزارش فعالیت‌های خود را به شورای عمومی ارائه دهند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که شورای عمومی سازمان به‌عنوان عالی‌ترین رکن تصمیم‌گیری در این سازمان (بعد از کنفرانس وزیران)، نقش کلیدی در جلوگیری از یک‌جانبه‌گرایی اعضا در اتخاذ اقدامات مغایر با اهداف سازمان ایفا می‌کند. این شورا با ایجاد سازوکارهای نظارتی و تصمیم‌گیری می‌تواند زمینه‌های گسترش تجارت آزاد و بهره‌مندی بیشتر کشورهای در حال توسعه از مزایای نظام تجاری چندجانبه را فراهم سازد. در عین حال، در صورتی که یکی از اعضا بر تداوم رفتارهای یک‌جانبه و مغایر با تعهدات خود اصرار ورزد، شورای عمومی قادر است طی فرایندی، اقدامات مقتضی را در قبال عضو متخلف اتخاذ کند. با وجود این، باید توجه داشت که در موافقت‌نامه‌های موجود سازمان تجارت جهانی، سازوکار رسمی برای اخراج اعضا پیش‌بینی نشده و این موضوع، از محدودیت‌های حقوقی سازمان در مواجهه با تخلفات شدید است.

۲.۳. ظرفیت‌های مندرج در موافقت‌نامه عمومی تعرفه‌ها و تجارت (گات)^۲

همان‌گونه که در مبحث قبل گفته شد، ماده ۱ گات، ناظر بر اصل دولت‌های کامله‌الوداد یا اصل منع تبعیض در رویه سازمان تجارت جهانی است که در مبحث چهارچوب نظری تشریح شد. شاید این‌طور تلقی شود که اصل منع تبعیض صرفاً ناظر بر تعرفه‌های گمرکی و مالیات است در صورتی که این اصل ناظر بر هرگونه رفتار با یک دولت عضو است اعم از معافیت‌های گمرکی یا ممنوعیت‌های صادراتی یا وارداتی و معافیت‌های تحریمی؛ همان‌گونه که در جریان تحریم‌های یک‌جانبه ایالات متحده آمریکا علیه ایران و مستثنا کردن برخی دولت‌ها از آن‌ها، اتحادیه اروپا اعتراض خود را با استناد به ماده ۱ گات (۱۹۹۴) ابراز کرد^۳.

1. Agreement Establishing the World Trade Organization, 1994, Article 5 (5).

2. General Agreement on Tariffs and Trade (1994).

۳. در زمان وضع قانون فراسرزمینی داماتو کندی ۱۹۹۶ توسط ایالات متحده آمریکا که متخلفین از آن مقررات را با هر تابعیتی در هر کجا که قرارداد بسته باشند، از هرگونه تجارت با آمریکا، اتباع و شرکت‌های آن محروم و عملاً حقوق بیگانگان در

یکی از دیگر ظرفیت‌هایی که حتی می‌تواند بازدارنده یا مکانیسم اجرایی منع اقدامات یک‌جانبه نیز تلقی شود، بند ۵ ماده ۲ گات (۱۹۹۴) است که مقرر می‌دارد «اگر هر یک از طرف‌های متعاقد تشخیص دهد محصولی که از طرف یک متعاقد با رفتاری را که طرف متعاقد اول انجام داده با امتیازی که در جدول ضمیمه این موافقت‌نامه مقرر است، یکسان نمی‌باشد، موضوع را مستقیماً به اطلاع طرف متعاقد دیگر می‌رساند [...] دو طرف متعاقد، به همراه هر یک از طرف‌های ذینفع دیگر، برای تعدیل و جبران موضوع بلافاصله وارد مذاکره خواهند شد»^۱.

در واقع، این مقرر یک شرایط اجباری مذاکره^۲ (قبل از تشکیل پنل) برای حل اختلاف بین اعضا ایجاد می‌کند که حتی در صورت مواجهه با یک رفتار متمایز نسبت به سایر اعضا بتوان نسبت به آن اعتراض و در راستای تعدیل مسئله مذاکره اجباری کرد. از دیگر ظرفیت‌های اساسی گات (۱۹۹۴)، آزادی ترانزیت (هرگونه حمل‌ونقل زمینی، هوایی و دریایی) با حفظ اصل دولت‌های کامل‌الوداد در ماده ۵ گات (۱۹۹۴) است. بند ۲ از ماده ۵ مقرر می‌دارد «آزادی ترانزیت از قلمرو هریک از طرف‌های متعاقد، از طریق راحت‌ترین مسیرها برای ترانزیت بین‌المللی برای تردد سایر طرف‌های متعاقد وجود خواهد داشت. هیچ تمایزی مبنی بر پرچم کشتی، محل مبدأ، خروج، ورود یا مقصد یا هر شرایطی که به مالکیت کالاها، کشتی‌ها یا سایر وسایل حمل‌ونقل مربوط باشد، اعمال نخواهد شد»^۳ که همین ظرفیت می‌تواند در مرتفع کردن

قلمرو ایالات متحده را نیز از آنان سلب کرد، با واکنش برخی اعضای سازمان تجارت جهانی به‌ویژه اتحادیه اروپا مواجه شد که همان زمان مخالفت خود را با اجرای این‌گونه قوانین فراسرزمینی با تصویب قطعنامه «C 332/01/۹۶» در پارلمان اروپا در ۲۵ اکتبر ۱۹۹۶ ابراز کرد (زمانی و فرهنگ‌دزاد، ۱۴۰۰، ص. ۱۶)؛ به‌نحوی که در بند ۴ مقدمه آن آمده است که «با اعتقاد به اینکه رشد اقتصادی تا حد زیادی مبتنی بر آزادی تجارت خارجی است و با توجه به اینکه در تجارت خارجی، آزادی تجارت و انصاف از موارد مهمی است که در موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی تأیید شده است»^۴ و از طرفی با توجه به اعطای معافیت‌های تحریمی به برخی شرکای تجاری با مسئله نقض اصل دولت‌های کامل‌الوداد^۵ مندرج در ماده ۱ گات (۱۹۹۴) مواجه شد که باید هر امتیاز تجاری که به هریک از طرفین اعضای سازمان تجارت جهانی می‌دهد، برای همه اعضا (شرکای تجاری) نیز چنین امتیازی را در نظر بگیرد؛ هر چند اقدام اتحادیه اروپا در قطعنامه تصویبی، اعتراض رسمی به کلیات قانون داماتو کندی ایالات متحده آمریکا بود (Julia, 2022, p. 72).

1. General Agreement on Tariffs and Trade, 1994, Article 2 (5).

2. Consultations

3. "There shall be freedom of transit through the territory of each contracting party, via the routes most convenient for international transit, for traffic in transit to or from the territory

تحریم‌های حمل‌ونقل یا گسترش آن‌ها در صورت عضویت ایران به این سازمان راهگشا باشد. از مهم‌ترین ظرفیت‌های دیگر موافقت‌نامه گات ۱۹۹۴ که می‌تواند تحریم‌های یک‌جانبه تجاری را به‌طور اساسی محدود کند، ماده ۱۱ است که در مبحث ۱ مقاله با ذکر مثال اقدامات تعرفه‌ای ایالات متحده آمریکا ذکر شد.

۳.۳. ظرفیت‌های مندرج در موافقت‌نامه کشاورزی^۱

بند ۱ از ماده ۱۲ موافقت‌نامه کشاورزی مقرر می‌دارد «در صورتی که هر عضو سازمان مطابق ماده ۱۱ گات ۱۹۹۴ هرگونه ممنوعیت یا محدودیت صادرات جدید را بر مواد غذایی ایجاد کند، عضو مذکور باید مقررات زیر را رعایت کند.

الف. عضوی که ممنوعیت یا محدودیت صادرات را ایجاد می‌کند، باید به تأثیرات این ممنوعیت یا محدودیت بر امنیت غذایی اعضای واردکننده توجه کند^۲. ب. قبل از اینکه هر عضوی ممنوعیت یا محدودیت صادراتی را ایجاد کند، تا آنجا که امکان‌پذیر باشد، کتباً به کمیته کشاورزی که حاوی اطلاعاتی مانند ماهیت و مدت چنین اقدامی است، اطلاع دهد و در صورت درخواست، با هر عضو دیگری که به‌عنوان واردکننده علاقه قابل توجهی دارد، در رابطه با هر موضوع مرتبط با اقدام مورد نظر مشورت کند^۳. در تحلیل حقوقی این مقرر نیز می‌توان اذعان داشت که طبق مقررات این موافقت‌نامه، این بازدارندگی معاهده‌ای، یک مانع اساسی بر اقدامات یک‌جانبه‌ای است که احیاناً عضوی از سازمان تجارت جهانی بخواهد امنیت غذایی یک عضو دیگر را تهدید کند و با حساسیتی که این ماده از خود نشان می‌دهد، با ارجاع موضوع به شورای عمومی یا حتی کنفرانس وزیران، بتوان به‌طور جدی مانع تحریم‌هایی شد که امنیت غذایی عضو دیگر را به مخاطره انداخته

of other contracting parties. No distinction shall be made which is based on the flag of vessels, the place of origin, departure, entry, exit or destination, or on any circumstances relating to the ownership of goods, of vessels or of other means of transport”.

1. WTO Agreement on Agriculture

2. “the Member instituting the export prohibition or restriction shall give due consideration to the effects of such prohibition or restriction on importing Members’ food security”.

3. “before any Member institutes an export prohibition or restriction, it shall give notice in writing, as far in advance as practicable, to the Committee on Agriculture comprising such information as the nature and the duration of such measure, and shall consult, upon request, with any other Member having a substantial interest as an importer with respect to any matter related to the measure in question.”.

است از جمله تحریم‌های بانکی و حمل و نقل، بیمه و سایر تحریم‌های مرتبطی که برای واردات ملزومات امنیت غذایی ضروری هستند؛ هرچند برخی تحریم‌های ذکر شده، مستقیماً در شمول تحریم‌های تجاری نیستند.

۴.۳. ظرفیت‌های مندرج در موافقت‌نامه اعمال اقدامات بهداشتی و گیاهی^۱

در بند ۱ ماده ۲ این موافقت‌نامه، نکته حائز اهمیتی وجود دارد که باید به آن توجه ویژه‌ای کرد. این بند از یک حق بشری صحبت می‌کند که قابل تعرض با اقدامات یک‌جانبه نیست. بند ۱ مقرر می‌دارد «اعضا حق دارند اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی لازم را برای حفاظت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه انجام دهند مشروط بر اینکه، این اقدامات مغایر با مفاد این موافقت‌نامه نباشد»^۲. در تحلیل حقوقی این مقرر نیز می‌توان اذعان داشت که طبق مقررات این موافقت‌نامه، هیچ عضوی از سازمان تجارت جهانی نمی‌تواند با اقدامات یک‌جانبه خود تحریم‌هایی وضع کند که سلامت و حیات انسان، حیوانات (چرخه تأمین گوشت) و گیاهان (کشاورزی) را با خطر مواجه کند؛ زیرا در صورت وقوع چنین مسئله‌ای، اقدام به نقض یک حق اساسی حقوق بشری از اعضای سازمان تجارت جهانی کرده است. بند ۳ ماده ۲ نیز به اصل منع تبعیض اشاره دارد که در مبحث تشریح دولت‌های کامله‌الوداد (۱) به آن استناد شده است.

۵.۳. ظرفیت‌های مندرج در موافقت‌نامه موانع فنی تجارت^۳

یکی از ظرفیت‌های مشترک در همه موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی، رعایت اصل منع تبعیض در رفتار تجاری اعضاست که در بند ۱ ماده ۲ موافقت‌نامه موانع فنی تجارت نیز مقرر شده است، اما به دلیل عدم طرح موضوع تکراری، از تشریح آن در این مبحث صرف‌نظر می‌شود. مهم‌ترین ظرفیتی که در ماده ۲ دیده می‌شود، بند ۲ آن است که از عدم ایجاد موانع غیرضروری برای تجارت سخن به میان آورده است و اعضای خود را متعهد می‌کند تا اطمینان حاصل کنند مقررات فنی با هدف ایجاد موانع غیرضروری برای تجارت بین‌المللی تهیه، تصویب یا اعمال نشده

1. WTO Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures

2. WTO Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures, 1994, Article 2 (1).

3. WTO Agreement on Technical Barriers to Trade

است^۱ که در تحلیل حقوقی می‌توان این‌گونه بیان داشت که سازمان خواسته است تا از احتمال بروز بهانه‌هایی مانند استثنائات امنیتی برای اعمال اقدامات یک‌جانبه علیه اعضا جلوگیری کند که در بخش‌های آتی به مسئله استثنائات امنیتی نیز خواهیم پرداخت.

۴. ظرفیت سیستم حل‌وفصل اختلاف^۲

سیستم حل‌وفصل اختلاف در سازمان تجارت جهانی سه ویژگی مهم دارد ازجمله «صلاحیت اجباری»، «صلاحیت انحصاری» و «مذاکره اجباری» که حوزه قضایی سیستم حل‌وفصل اختلاف در سازمان تجارت جهانی اجباری است. به این معنی که طرفین اختلاف در مورد صلاحیت سیستم حل‌وفصل اختلاف با یکدیگر توافق دارند. بنابراین، چنانچه یکی از اعضای سازمان تجارت جهانی ادعای تخلفی را در رابطه با موافقت‌نامه‌های تحت پوشش آن در سیستم حل اختلاف سازمان ارائه دهد، خواننده باید وارد مذاکره شود. اگر از این کار امتناع ورزد، خواهان می‌تواند فوراً درخواست ایجاد یک هیئت (پنل) را بدهد که خواننده نمی‌تواند مانع آن بشود. با الحاق به سازمان تجارت جهانی، یک کشور به‌طور صریح و شفاف متعهد به حل‌وفصل اختلافات تحت موافقت‌نامه‌های سازمان می‌شود. در سازمان تجارت جهانی، هر عضو از دسترسی مطمئن به سیستم حل اختلاف برخوردار است و عضو خواننده به فرایند سیستم حل اختلاف نمی‌تواند از صلاحیت آن امتناع ورزد (Amoozeidi, 2017, p. 84).

از سال ۲۰۱۷، ایالات متحده آمریکا با مخالفت‌های خود از انتساب اعضای رکن استیناف ممانعت کرده و عملاً، از ۱۰ دسامبر ۲۰۱۹ با اتمام دوره خدمت اعضای رکن استیناف، کارکرد این رکن را مختل کرده است، اما با ابتکار اعضای اتحادیه اروپا، چین، کانادا و ۲۵ کشور دیگر، سازوکار موقت استیناف چندجانبه^۳ ایجاد شده است که صرفاً در خصوص کشورهای غیرعضو در این سازوکار، قابلیت اعمال ندارد^۴. لازم به ذکر است ممانعت‌های ایالات متحده آمریکا نمی‌تواند

1. Members shall ensure that technical regulations are not prepared, adopted or applied with a view to or with the effect of creating unnecessary obstacles to international trade. For this purpose, technical regulations shall not be more trade-restrictive than necessary to fulfil a legitimate objective, taking account of the risks non-fulfilment would create".

2. DSS

3. MPIA

4. https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/altds_e.htm

دائمی باشد و باید در چهارچوب اصل حسن همکاری به اجماع نهایی دست یابند. از طرف دیگر، سازمان تجارت جهانی را نمی‌توان به مجرد یک استثنای ایالات متحده آمریکا ناکارآمد توصیف کرد؛ زیرا بخش قابل توجهی از تحریم‌های یک‌جانبه علیه ایران نیز توسط اعضای اتحادیه اروپا وضع شده که در چهارچوب رکن حل اختلاف و رکن موقت استیناف در صورت عضویت ایران در این سازمان، طی فرایندی قابل رفع است.

مع‌الوصف، با تأمل در این روند از سازمان تجارت جهانی، می‌توان نتیجه گرفت در صورت عضویت یک دولت در این سازمان می‌توان دولت تحریم‌کننده را در نقض تعهدات بین‌المللی خود به‌ویژه گات (۱۹۹۴) محدود کرد و با اصل آزادی تجارت تحت فشار قرار داد و حداقل از پیشروی و توسعه یک‌جانبه‌گرایی جلوگیری کرد. به نظر می‌رسد یکی از دلایل اصلی مخالفت ایالات متحده آمریکا برای عضویت دولت جمهوری اسلامی ایران در سازمان تجارت جهانی، همین صلاحیت اجباری سیستم حل‌وفصل اختلاف است که در صورت عضویت ایران در این سازمان، طبیعتاً ایران دعاوی خود از یک‌جانبه‌گرایی‌های آمریکا و نقض تعهدات را مطرح خواهد کرد. پس می‌توان این‌گونه تحلیل کرد که عضویت در سازمان تجارت جهانی می‌تواند در مرتفع کردن تحریم‌های یک‌جانبه تجاری به‌طور مطلوب مؤثر باشد.

۵. استثنائات امنیتی و بررسی چند پرونده با موضوع مقابله با یک‌جانبه‌گرایی در سازمان تجارت جهانی

ماده ۲۱ گات، استثنائات توجیه‌کننده عدم اجرای تعهدات دولت‌های متعاقد را در سه بخش در نظر می‌گیرد که عبارت‌اند از «الف. موارد مربوط به افشای اطلاعات مغایر با منافع ملی اساسی، ب. موارد مرتبط با اختیار دولت‌ها در اتخاذ تدابیری برای تأمین منافع ملی اساسی که ۱. به مواد شکافت‌پذیر یا موادی که از آن‌ها مشتق می‌شود، مربوط باشد. ۲. به تبادل اسلحه، مهمات و تجهیزات جنگی و تبادل در کالاها و مواد دیگر که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به‌منظور تهیه تأسیسات نظامی انجام می‌گیرد، مربوط باشد و ۳. به تصمیماتی که در زمان جنگ یا شرایط اضطراری دیگر در روابط بین‌الملل گرفته می‌شود، مربوط باشد و ج. موارد مربوط به هر عمل یا اقدامی که مانع طرف متعاقد در انجام تعهدات خود تحت منشور سازمان ملل برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی شود». حال مهم‌ترین سؤالی که در این مرحله مطرح می‌شود، این است که دولت یا دولت‌های عضو سازمان که تأثیرات منفی عدم تجارت با کشورهای هدف تحریم آمریکا را

تحمل کرده‌اند، چگونه می‌توانند در برابر اقدامات فراسرزمینی آمریکا بایستند و از واکنش‌های تنبیهی ایالات متحده مصون بمانند؟ در پاسخ می‌توان اذعان داشت، اعضای سازمان جهانی تجارت برای طرح دعوی علیه دیگر عضو سازمان، نیازی به اثبات داشتن منافع مستقیم در دعوی مذکور ندارند، بلکه نقض تعهدات از جانب دولت خوانده کفایت شروع دعوی می‌کند و طبق ماده ۴ تفاهم‌نامه اصول و قواعد مربوط به حل و فصل اختلافات سازمان قابل طرح است.

از چالش مهم احتمالی یک‌جانبه‌گرایی یا عدم اجرای تصمیمات رکن حل اختلاف که بسیار به‌ندرت اتفاق می‌افتد، استناد به ماده ۲۱ گات در اعمال یک‌جانبه‌گرایی هاست. برای مثال، در پرونده DS38، اتحادیه اروپا علیه ایالات متحده آمریکا به دلیل تحریم‌های کوبا با موضوع قانون آزادی و هم‌بستگی دمکراتیک کوبا در سال ۱۹۹۶ طرح دعوی کرد، اما ایالات متحده آمریکا با استناد به ماده ۲۱ گات (با این ادعا که تحریم‌های کوبا تحت قانون هلمز-برتون، یک موضوع امنیت ملی بوده است و مشمول استثنائات ماده ۲۱ موافقت‌نامه گات ۱۹۹۴ می‌شود) با اتحادیه اروپا به توافق رسید و پرونده بسته شد (برای اطلاع از تمام مراحل پرونده، ر. ک به: منبع مندرج در پاورقی)^۱، اما آنچه در این پرونده بسیار حائز اهمیت است، یکی ارتباط دعوی با تحریم‌های یک‌جانبه و دیگری توافق طرفین برای حل مسئله است. در واقع، سازوکار مذاکره اجباری رکن حل اختلاف شرایطی را ایجاد می‌کند که طرف خوانده الزاماً در خصوص اقدامات خود پاسخ‌گو باشد. این ابتکار مهم در ساختار سازمان تجارت جهانی موجب می‌شود طرفین در خلال مذاکرات خود به توافقاتی برسند که دیگر نیاز به تشکیل هیئت حل اختلاف و سایر فرایندها را رکن نباشد.

همچنین، در دعوی اتحادیه اروپا علیه آمریکا، پرونده DS353^۲، در ۲۷ ژوئن ۲۰۰۵ (۶ تیر ۱۳۸۴)، اتحادیه بر اساس مواد ۴.۱، ۷.۱ و ۳۰ موافقت‌نامه SCM^۳، ماده ۲۳ گات ۱۹۹۴ و ماده ۴ DSU^۴، با توجه به اقداماتی که بر تجارت هواپیماهای غیرنظامی بزرگ تأثیر می‌گذارد، درخواست مذاکره با ایالات متحده کرد. رایزنی‌ها در ۳ اوت ۲۰۰۵ انجام شد، اما طرفین نتوانستند اختلاف را حل کنند که در ۲۰ ژانویه ۲۰۰۶ (۳۰ دی ۱۳۸۴)، اتحادیه اروپا بر اساس ماده ۶ DSU، ماده ۲۳

1. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds38_e.htm
2. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm
3. SUBSIDIES AND COUNTERVAILING MEASURES
4. Dispute Settlement Understanding

گات ۱۹۹۴ و مواد ۴، ۷ و ۳۰ موافقت‌نامه SCM درخواست تشکیل پنل رسیدگی کرد که رکن حل اختلاف^۱ در جلسه ۱۷ فوریه ۲۰۰۶ (۱۱ اسفند ۱۳۸۴)، هیئتی را مطابق با ماده ۶ DSU ایجاد کرد تا موضوع ارجاع‌شده توسط اتحادیه اروپا در سند WT/DS353/R را بررسی کند^۲ که النهایه، پس از وارد دانستن ادعای اتحادیه اروپا و عدم پذیرش ایالات متحده آمریکا، این اتحادیه با توجه به تصمیم داوران سازمان تجارت جهانی، از نهاد حل و فصل اختلاف درخواست مجوز برای اتخاذ «مقابله به مثل»^۳ مجاز در مورد ایالات متحده در سطحی بیش از ۳.۹۹۳.۲۱۲.۵۶۴ دلار آمریکا در سال می‌کند که جزئیات آن در WT/DS353/354 آمده است. اتحادیه اروپا عنوان می‌کند این اقدام نشان‌دهنده پایان حدود ۱۶ سال دادخواهی است.^۴ در تحلیل حقوقی این پرونده، یکی از چالش‌های حقوقی، ضمانت اجرای دعاوی مربوطه در سازمان تجارت جهانی است که ممکن است خواننده پرونده از تصمیمات هیئت حل اختلاف یا رکن استیناف، استنکاف کند که در پرونده حاضر نیز با چنین وضعیت حقوقی روبه‌رو هستیم، اما با توجه به مکانیسم حل اختلاف سازمان تجارت جهانی، امکان «مقابله به مثل» مجاز، ظرفیت حقوقی سازمان تجارت جهانی برای مقابله با یک‌جانبه‌گرایی دیده می‌شود.

همچنین، در دعوی کانادا علیه آمریکا، پرونده DS550^۵، در ۱ ژوئن ۲۰۱۸ (۱۱ خرداد ۱۳۹۷)، کانادا بر اساس مواد ۱ و ۴ موافقت‌نامه حل و فصل اختلافات و ماده ۲۲ موافقت‌نامه (۱۹۹۴) به دلیل تعدیل واردات فولاد و آلومینیوم به ایالات متحده از جمله اعمال عوارض اضافی بر واردات فولاد و محصولات آلومینیومی و معافیت برخی از اعضای منتخب سازمان تجارت جهانی از این اقدامات، موضوع اختلاف را به سیستم حل و فصل اختلاف سازمان ارجاع کرد.^۶ کانادا در این دعوی مدعی شد «ایالات متحده ۲۵ درصد عوارض واردات اضافی بر برخی محصولات فولادی و ۱۰ درصد عوارض واردات اضافی برای برخی محصولات آلومینیومی از

1. DSB

2. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/353r_e.pdf

3. Retaliation

4. <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=r:/WT/DS/353-35.pdf&Open=True>

5. <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=r:/WT/DS/353-35.pdf&Open=True>

6. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds550_e.htm

7. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf

کانادا و سایر کشورها وضع کرده است درحالی‌که واردات از آرژانتین، استرالیا، برزیل و کره جنوبی را از تعرفه‌های اضافی معاف کرده است.^۱

نظر به اینکه در مرحله اول فرایند حل اختلاف (مذاکره)، توافقی حاصل نشد، در ۱۸ اکتبر ۲۰۱۸ (۲۶ مهر ۱۳۹۷)، کانادا بر اساس مواد ۴.۷ و ۶ DSU، ماده ۲۳ گات و ماده ۱۴ موافقت‌نامه اقدامات حفاظتی، درخواست ایجاد هیئت (پنل رسیدگی) را ثبت کرد^۲، اما بعد از استدلال‌های طرفین در مرحله رسیدگی پنل (که در رفرنس ارجاعی به‌صورت شفاف قابل مطالعه است)، طی نامه‌ای به تاریخ ۲۳ مه ۲۰۱۹ (۲ خرداد ۱۳۹۸)، طبق ماده ۳.۶ DSU، هر دو طرف به رکن حل اختلاف اطلاع دادند که به یک راه‌حل مورد توافق رسیده‌اند^۳. همچنین، در ۲۷ مه ۲۰۱۹ (۶ خرداد ۱۳۹۸)، طرفین به‌طور مشترک به هیئت نامه نوشتند و در مورد راه‌حل مورد توافق دوجانبه خود به هیئت اطلاع دادند^۴.

در تحلیل حقوقی این پرونده نیز می‌توان استنباط کرد که سازوکار مذاکره اجباری حتی بعد از به نتیجه نرسیدن در مرحله اول قبل از تشکیل پنل بسته نمی‌شود و همچنان می‌تواند موجب حل اختلاف بین طرفین شود؛ همان‌گونه که هیئت حل اختلاف به راه‌حل مورد توافق طرفین اختلاف و ماده ۳.۷ DSU توجه می‌کند که مقرر داشته «هدف مکانیسم حل و فصل اختلاف، تضمین راه‌حل مثبت برای یک اختلاف است؛ راه‌حلی که برای طرفین اختلاف قابل قبول باشد و مطابق با توافقات تحت پوشش باشد»^۵. این پرونده یکی از مواردی است که مکانیسم حل اختلاف سازمان

1. Canada alleged that the United States imposed a 25% additional import duty on certain steel products and a 10% additional import duty on certain aluminium products from Canada and other countries, while exempting imports from Argentina, Australia, Brazil, and South Korea from the additional import duties.

2. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf

3. Mutually agreed solution

4. By a letter dated 23 May 2019, pursuant to Article 3.6 of the DSU, the parties notified the DSB that they had reached a mutually agreed solution. This was circulated as document WT/DS550/13 on 27 May 2019. Also on 27 May 2019, the parties jointly wrote to the Panel advising it of their mutually agreed solution and "recall[ing] that Article 12.7 of the [DSU] provides that '[w]here a settlement of the matter among the parties to the dispute has been found, the report of the panel shall be confined to a brief description of the case and to reporting that a solution has been reached'".

https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf

5. The Panel takes note of the mutually agreed solution between the parties to the dispute and of Article 3.7 of the DSU, which provides that "[t]he aim of the dispute settlement mechanism is to secure a positive solution to a dispute. A solution mutually acceptable to

تجارت جهانی توانسته است بدون ایجاد تنش، اختلاف پیش آمده را حل و فصل کند.

۶. تحریم‌های یک‌جانبه تجاری ایران و سازوکارهای اجرایی رفع تحریم‌های یک‌جانبه از طریق عضویت در سازمان تجارت جهانی

با توجه به ظرفیت‌های شناسایی شده و پرونده‌های مورد اشاره، یکی از محاسن قابل توجه سازمان تجارت جهانی، سازوکار اجرایی موافقت‌نامه‌های چندجانبه در درون خود موافقت‌نامه‌هاست. برای مثال، اگر در موافقت‌نامه‌ای به اصل منع تبعیض یا نحوه معافیت گمرکی یا نحوه واردات و صادرات تأکید شده، در واقع، یک تعهد الزام‌آور نسبت به دولت متعهد ایجاد شده است تا طبق تعهدات مندرج در موافقت‌نامه عمل کند. از طرف دیگر، یک کمیته نظارتی برای حسن انجام تعهدات در درون موافقت‌نامه‌ها پیش‌بینی شده است تا در صورت بروز مشکل یا اختلاف، طرفین بتوانند در مرحله اول با یکدیگر مذاکره اجباری و در صورت لزوم به رکن حل اختلاف مراجعه کنند که از صلاحیت اجباری برای همه اعضای سازمان برخوردار است. برای مثال، در بند ۱ ماده ۱۳ موافقت‌نامه گات (۱۹۹۴)، «هیچ منع یا محدودیتی توسط هیچ طرف متعاهدی در مورد واردات هر محصول از قلمرو هر طرف متعاهد دیگر یا در مورد صادرات هر محصولی که به مقصد قلمرو طرف متعاهد دیگر است، اعمال نخواهد شد مگر اینکه واردات کالای مشابه از همه کشورهای ثالث یا صادرات کالای مشابه به همه کشورهای ثالث به‌طور مشابه ممنوع یا محدود شده باشد»^۱. حال با وجود چنین تعهد الزام‌آوری این سؤال مهم مطرح می‌شود که اگر ایران عضو سازمان تجارت جهانی بود، آیا ایالات متحده آمریکا می‌توانست به راحتی تجارت ایران را مورد تحریم یک‌جانبه گسترده قرار دهد؛ از جمله اینکه رئیس‌جمهوری آمریکا در ۱۹ آگوست ۱۹۹۷ (۲۸ مرداد ۱۳۷۶)، با توجه به مقابله برخی از اعضای سازمان تجارت جهانی با قانون داماتو‌کندی، طی فرمان اجرایی ۱۳۰۵۹^۲، با تأکید بر فرامین اجرایی قبلی، تحریم‌های یک‌جانبه علیه ایران را

the parties to a dispute and consistent with the covered agreements is clearly to be preferred. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf p:6.

1. No prohibition or restriction shall be applied by any contracting party on the importation of any product of the territory of any other contracting party or on the exportation of any product destined for the territory of any other contracting party. unless the importation of the like product of all third countries or the exportation of the like product to all third countries is similarly prohibited or restricted.

2. <https://ofac.treasury.gov/media/8071/download?inline>

تشدید کرد؛ به نحوی که در بخش ۱ از این فرمان آمده است «واردات به ایالات متحده از هر کالا یا خدماتی که منشأ ایرانی دارد یا تحت مالکیت یا کنترل دولت ایران باشد، ممنوع است»^۱. در تحلیل چنین وضعیتی میتوان اذعان داشت، رکن حل اختلاف با توجه به صلاحیت اجباری دارد، یک رکن شبه قضایی برای رفع اختلافات و موانع تجاری برای اعضا است؛ که اغلب پرونده‌های مطروحه در این رکن، منجر به حل اختلاف شده است^۲ از جمله دعوی اتحادیه اروپا علیه آمریکا، پرونده DS353، دعوی آمریکا علیه اتحادیه اروپا، پرونده DS316^۳ و دعوی کانادا علیه آمریکا، پرونده DS550. بی‌شک عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی نیز می‌تواند از گستردگی تحریم‌ها جلوگیری کرده و حتی در مرتفع کردن تحریم‌های تجاری کارگشا باشد.

نتیجه‌گیری

یک‌جانبه‌گرایی در جامعه بین‌المللی یکی از چالش‌های اساسی حقوق بین‌الملل است که هدف اصلی این مقاله، چگونگی استفاده از ظرفیت‌های یک سازوکار چندجانبه‌گرایی همچون سازمان تجارت جهانی برای بی‌اثرسازی یا محدود کردن یک‌جانبه‌گرایی است. سازمان تجارت جهانی متشکل از موافقت‌نامه‌های چندجانبه و سیستم حل و فصل اختلاف اجباری است که عضویت یک دولت در این سازمان به مفهوم پذیرش تعهدات مبتنی بر تجارت آزاد با حداقل موانع تجاری است از جمله اصل دولت‌های کامل‌الوداد که یکی از اصول اساسی و اصل مشترک همه موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی است و اعمال آن در روابط تجاری اعضای می‌تواند موانع بسیاری از یک‌جانبه‌گرایی‌ها شود.

در بررسی‌های حقوقی، ظرفیت کنفرانس وزیران در صورت لزوم، شورای عمومی، رکن حل و فصل اختلاف، موافقت‌نامه گات و سایر موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی که اعضا را

1. Except to the extent provided in section 3 of this order or in regulations, orders, directives, or licenses issued pursuant to this order, and notwithstanding any contract entered into or any license or permit granted prior to the effective date of this order, the importation into the United States of any goods or services of Iranian origin or owned or controlled by the Government of Iran, other than information or informational materials within the meaning of section 203(b)(3) of IEEPA (50 U.S.C. 1702(b)(3)), is hereby prohibited.

۲. لازم به توضیح است در دعاوی مطروحه در سازمان تجارت جهانی، مسئله جبران خسارت، محور و ابزار اولیه سازمان برای حل و فصل اختلافات اعضا نیست.

3. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds316_e.htm

در صورت اعمال یک‌جانبه به‌طور اجباری وارد مسیر حل اختلاف و پاسخ‌گویی با مسئولیت حقوقی الزام‌آور همراه با ضمانت اجرای مؤثر و ویژه در سازمان می‌کند، یکی از ابتکارات حقوقی مؤسسين در تأسیس سازمان تجارت جهانی بوده است؛ در واقع، یک سازوکار چندجانبه‌گرایی برای کاهش یک‌جانبه‌گرایی. با توجه به حجم و گستردگی تحریم‌های ایالات متحده آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران به‌صورت اولیه و ثانویه، سؤال این است که آیا در صورت عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی هم امکان وضع گسترده تحریم علیه ایران وجود خواهد داشت یا خیر؟ در پاسخ می‌توان اذعان داشت هیچ‌یک از اعضای سازمان تجارت جهانی وجود ندارد که مانند ایران مورد هدف حتی یک‌دهم از وسعت تحریم‌های اعمال‌شده قرار گرفته باشد و هر زمان که عضوی از سازمان تجارت جهانی مورد هدف قرار گرفته، در سیستم مذاکره اجباری حل اختلاف، طرف اعمال‌کننده موظف به پاسخ‌گویی به جهت تعهد و مسئولیت حقوقی ناشی از موافقت‌نامه‌های سازمان بوده یا اختلاف پیش‌آمده توسط هیئت حل اختلاف و رکن استیناف مرتفع شده است.

عضویت در سازمان تجارت جهانی نمی‌تواند به‌طور مطلق مصونیت از وضع و اجرای تحریم‌های یک‌جانبه و زورمدارانه قدرت‌های سیاسی ایجاد کند، اما به‌کارگیری مناسب و شایسته امتیازات عضویت می‌تواند تسهیلاتی ایجاد کند که کشور متخلف را درباره نقض تعهدات حقوقی مندرج در موافقت‌نامه‌های تحت پوشش از منظر حقوقی مسئول و پاسخ‌گو سازد و حتی موجب بی‌اثر شدن تصمیمات و اقدامات خلاف تعهدات در رابطه با وضع و اجرای تحریم‌های یک‌جانبه شود. همچنین، متخلف را متعهد به جبران خسارات وارده نیز کند؛ زیرا مکانیسم مقابله به‌مثل مجاز علیه دولت خاطی در سازمان تجارت جهانی پیش‌بینی شده و ایالات متحده آمریکا بارها مجبور به عقب‌نشینی از اقدامات یک‌جانبه خود علیه برخی از اعضای سازمان شده است؛ همان‌گونه که در پرونده‌های مطروحه علیه ایالات متحده آمریکا به‌ویژه پرونده DS38 که اتحادیه اروپا علیه ایالات متحده آمریکا به دلیل تحریم‌های کوبا با موضوع قانون آزادی و هم‌بستگی دمکراتیک کوبا در سال ۱۹۹۶ طرح دعوی کرده بود، با توافق در سیستم مذاکره اجباری حل و فصل شد یا پرونده ۱۶ ساله DS353 با موضوع تجارت هواپیماهای غیرنظامی میان اتحادیه اروپا و آمریکا. در نتیجه، اگر ایران نیز بتواند بر موانع و مشکلاتی که برای عضویت در سازمان تجارت جهانی با آن روبه‌روست، فائق آید، منطقی است که بتواند شرایط کاهش تحریم‌های یک‌جانبه و جبران خسارت را پیدا کند و بسیاری از محدودیت‌های تجاری و گسترده علیه کشور را مرتفع سازد و مسیر

سازوکارهای رفع تحریم‌های یک‌جانبه با امکان‌سنجی ظرفیت‌های حقوقی سازمان تجارت جهانی | مرتضوی و همکاران پژوهش‌های حقوق اسلامی ۱۳۲۳

تجارت آزاد را فراهم کند.

منابع

- (۱) پورنوری، منصور، صادقی زیازی، حاتم و صادقی، سولماز (۱۳۹۹). بررسی قواعد و مقررات تجارت انرژی در سازمان تجارت جهانی. فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره ۲۲، شماره ۱۲، صص. ۹۱-۱۰۴.
- (۲) پیری، مهدی و سهرابی، رضا (۱۳۹۹). تحریم‌های فراسرزمینی ایالات متحده در ارتباط با ایران و سازگاری آن با قواعد سازمان تجارت جهانی. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، دوره ۵۰، شماره ۴، صص. ۱۵۴۵-۱۵۶۵.
- (۳) رجبی، محمد (۱۴۰۱). بررسی تحریم‌های بین‌المللی و موازین حقوق بشر با تأکید بر تحریم‌های چندجانبه علیه ایران. فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، سال ۱۱، شماره ۲۴، صص. ۱۳۵-۱۶۰.
- (۴) زبردست، سپیده، زمانی، قاسم، شریفی طرازکوهی، حسین و موسی‌زاده، رضا (۱۴۰۱). نقش نهاد اختلاف سازمان جهانی تجارت در توسعه حقوق بین‌الملل تجاری. فصلنامه پژوهش‌های حقوقی، دوره ۲۱، صص. ۱-۱۷.
- (۵) زمانی، سیدقاسم و راشدی، مهریار (۱۳۹۳). ماهیت و قلمرو تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد در چهارچوب موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات. مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۵۳، صص. ۳۱-۶۸.
- (۶) زمانی، سیدقاسم و فرهنگ‌زاد، زینب (۱۴۰۰). اقدامات قهری یک‌جانبه آمریکا علیه ایران از منظر حقوق بین‌الملل با تأکید بر رویه شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد. مجله پژوهش‌های حقوقی، دوره ۲۰، شماره ۴۸، صص. ۷-۳۵.
- (۷) زمانی، سیدقاسم و قاسمی، محسن (۱۴۰۱). تبیین نقش نهاد حل اختلاف سازمان تجارت جهانی در توسعه حقوق بین‌الملل. فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره ۱۲، شماره ۲، صص. ۱۸۳-۲۱۱.
- (۸) شمولی، همت‌الله و یعقوبی، حسین (۱۳۹۸). ماهیت تحریم‌های آمریکا علیه کشورهای عضو و غیرعضو سازمان تجارت جهانی با تأکید بر تحریم‌های جمهوری اسلامی ایران. پژوهش‌نامه حقوق بشری، شماره ۱۵، صص. ۱۰۳-۱۴۲.
- (۹) شیروی، عبدالحسین (۱۴۰۱). حقوق تجارت بین‌الملل. چاپ ۱۴، تهران: سمت.
- (۱۰) ضیایی بیگدلی، صادق و صلحی، احسان (۱۳۹۹). موانع فنی تجارت خارجی در ایران در پرتوی حقوق سازمان تجارت جهانی. پژوهش حقوق عمومی، دوره ۲۱، شماره ۶۶، صص. ۱۸۱-۲۱۱.
- (۱۱) فاخری، مهدی (۱۴۰۰). سازمان تجارت جهانی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. چاپ ۵، تهران: وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران.
- (۱۲) فتحی، یحیی، شاکری، عباس، یوسفی، محمدقلی و بهکیش، محمد مهدی (۱۳۹۷). بررسی مزیت‌های

نسبی و آمادگی صنایع کارخانه‌ای ایران برای شرایط رقابتی تجارت آزاد و الحاق به سازمان تجارت جهانی (WTO). فصلنامه اقتصاد و تجارت نوین، سال ۱۳، شماره ۲، صص. ۱۰۷-۱۴۲.

۱۳) فلاحی، احسان و جوادی ارجمند، محمدجعفر (۱۳۹۶). تضاد و همکاری تجارت و حقوق بشر در پرتوی مقررات سازمان جهانی تجارت. فصلنامه راهبرد، سال ۲۶، شماره ۸۵، صص. ۱۶۹-۱۹۰.

۱۴) موسوی دهموردی، سیدمحمد و بزرگی، وحید (۱۳۹۶). راهبرد ملی توسعه و الحاق جمهوری اسلامی ایران به سازمان جهانی تجارت. فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، سال ۵، شماره ۱۷، صص. ۱۹۱-۱۶۵.

۱۵) ون دن بوش، پیترو پرووست، دنیس (۱۴۰۰). بایسته‌های سازمان تجارت جهانی (محمدرضا حاذقی اقدم، مترجم). چاپ ۱، تهران: گنج دانش.

- 16) Amoozeidi, Siamak. (2017). The WTO dispute settlement system as a legal impediment to Iran's accession to the WTO [Doctoral thesis, Maastricht University]. <https://doi.org/10.26481/dis.20170628sa>
- 17) Baldwin, Richard. (2016). The World Trade Organization and the future of multilateralism. *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 95-116.
- 18) Cimino-Isaacs, Cathleen D., & Fefer, Rachel F. (2021). World Trade Organization: Overview and future direction. Congressional Research Service. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45417/12>
- 19) Larch, Mario, Luckstead, Jeff, & Yotov, Yoto V. (2024). Economic sanctions and agricultural trade. *American Journal of Agricultural Economics*. <https://doi.org/10.1111/ajae.12473>
- 20) Qin, Julia Ya. (2003). "WTO-Plus" obligations and their implications for the World Trade Organization legal system: An appraisal of the China accession protocol. *Journal of World Trade*, 37(3), 483-522.
- 21) Sashi, S., & Bhavish, S. (2019). Macroeconomic implications of US sanctions on Iran: A sectoral financial balances analysis. *Studies in Business and Economics*, 14(3), 182-204. <https://doi.org/10.2478/sbe-2019-0053>
- 22) Schmidt, Julia. (2022). The legality of unilateral extra-territorial sanctions under international law. *Journal of Conflict and Security Law*, 27(1), 53-81. <https://doi.org/10.1093/jcsl/krac005>
- 23) Ye, Yang, & Zhang, Qingpeng. (2024). The futility of economic sanctions in a globalized and interdependent world: A data-driven game theoretical study. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, Article 1034. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03518-z>
- 24) <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2025-04-07/pdf/2025-06063.pdf>
- 25) https://www.WTO.org/english/docs_e/legal_e/04-WTO.pdf
- 26) https://www.WTO.org/english/news_e/news19-e_18des19_e.htm
- 27) https://www.WTO.org/english/theWTO_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

- 28) https://www.WTO.org/english/theWTO_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm
- 29) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/353r_e.pdf
- 30) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf
- 31) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf
- 32) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds316_e.htm
- 33) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm
- 34) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm
- 35) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds38_e.htm
- 36) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds494_e.htm
- 37) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds543_e.htm
- 38) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds550_e.htm

References

- 1) Amoozeidi, Siamak. (2017). The WTO dispute settlement system as a legal impediment to Iran's accession to the WTO [Doctoral thesis, Maastricht University]. <https://doi.org/10.26481/dis.20170628sa>
- 2) Baldwin, Richard. (2016). The World Trade Organization and the future of multilateralism. *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 95–116.
- 3) Cimino-Isaacs, Cathleen D., & Fefer, Rachel F. (2021). World Trade Organization: Overview and future direction. Congressional Research Service. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45417/12>
- 4) Fakheri, Mehdi (1400 SH/2021). Sāzmān-e Jahānī-ye Tejārat va Siyāsāt-e Kārejī-ye Jomhūri-ye Eslāmi-ye Irān [World Trade Organization and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran] (5th ed.). Tehran: Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran [in Persian].
- 5) Fallahi, Ehsan, & Javadi Arjmand, Mohammad Jafar (1396 SH/2017). Tazād va Hamkāri-ye Tejārat va Hoqūq-e Bašar dar Partow-ye Moqarrarāt-e Sāzmān-e Jahānī-ye Tejārat [Conflict and Cooperation between Trade and Human Rights in Light of World Trade Organization Regulations]. *Fasnameh-ye Rahbord [Rahbord Quarterly]*, Vol. 26, No. 85, pp. 169–190 [in Persian].
- 6) Fathi, Yahya, Shakeri, Abbas, Yousefi, Mohammad Qoli, & Behkish, Mohammad Mehdi (1397 SH/2018). Barresi-ye Mazīyat-hā-ye Nesbī va Āmādegi-ye Šanāye'-e Kārkhāne-i-ye Irān barāye Šarāyeṭ-e Reqābatī-ye Tejārat-e Āzād va Elhāq beh Sāzmān-e Tejārat-e Jahānī (WTO) [Examining Comparative Advantages and Readiness of Iranian Manufacturing Industries for Competitive Conditions of Free Trade and Accession to the World Trade Organization (WTO)]. *Fasnameh-ye Eqtesad va Tejarat-e Novin [Modern Economics and Trade Quarterly]*, Vol. 13, No. 2, pp. 107–142 [in Persian].
- 7) Larch, Mario, Luckstead, Jeff, & Yotov, Yoto V. (2024). Economic sanctions and agricultural trade. *American Journal of Agricultural Economics*. <https://doi.org/10.1111/ajae.12473>
- 8) Mousavi Dahmordi, Sayyid Mohammad, & Bozorgi, Vahid (1396 SH/2017). Rāhbard-e Mellī-ye Tose'eh va Elhāq-e Jomhūri-ye Eslāmi-ye Irān beh Sāzmān-e Jahānī-ye Tejārat [National Development Strategy and Accession of the Islamic Republic of Iran to the World Trade Organization]. *Fasnameh-ye Siyasat-hay-e Rahbordi va Kalan [Strategic and Macro Policies Quarterly]*, Vol. 5, No. 17, pp. 165–191 [in Persian].
- 9) Piri, Mehdi, & Sohrabi, Reza (1399 SH/2020). Taḥrīm-hā-ye Farāsarzamīnī-ye Eyālāt-e Mottaḥedeh dar Ertebāt bā Irān va Sāzgāri-ye Ān bā Qavā'id-e Sāzmān-e Jahānī-ye Tejārat [Extraterritorial Sanctions of the United States Regarding Iran and Their Compatibility with World Trade Organization Rules]. *Fasnameh-ye Molate'at-e Hoquq-e Umumi-ye Daneshgah-e Tehran [Public Law Studies Quarterly Journal of University of Tehran]*, Vol. 50, No. 4, pp. 1545–1565 [in Persian].
- 10) Pournouri, Mansour, Sadeghi Ziazi, Hatam, & Sadeghi, Solmaz (1399 SH/2020). Barresi-ye Qavā'id va Moqarrarāt-e Tejārat-e Enerzī dar Sāzmān-e

- Tejārat-e Jahānī [Analysis of Energy Trade Rules and Regulations in the World Trade Organization]. Faslnameh-ye Olum va Technoloji-ye Mohit Zist [Quarterly Journal of Environmental Science and Technology], Vol. 22, No. 12, pp. 91-104 [in Persian].
- 11) Qin, Julia Ya. (2003). "WTO-Plus" obligations and their implications for the World Trade Organization legal system: An appraisal of the China accession protocol. *Journal of World Trade*, 37(3), 483-522.
 - 12) Rajabi, Mohammad (1401 SH/2022). Barresi-ye Tahrim-hā-ye Beynalmelalī va Mavāzīn-e Hoqūq-e Bašar bā Ta'kid bar Tahrim-hā-ye Čand-jānebeh 'Alayh-e Īrān [Examining International Sanctions and Human Rights Standards with an Emphasis on Multilateral Sanctions Against Iran]. Faslnameh-ye Molate'at-e Hoquq-e Bashari [Islamic Human Rights Studies Quarterly], Vol. 11, No. 24, pp. 135-160 [in Persian].
 - 13) Sashi, S., & Bhavish, S. (2019). Macroeconomic implications of US sanctions on Iran: A sectoral financial balances analysis. *Studies in Business and Economics*, 14(3), 182-204. <https://doi.org/10.2478/sbe-2019-0053>
 - 14) Schmidt, Julia. (2022). The legality of unilateral extra-territorial sanctions under international law. *Journal of Conflict and Security Law*, 27(1), 53-81. <https://doi.org/10.1093/jcsl/krac005>
 - 15) Shamouli, Hemmatollah, & Yaghoubi, Hossein (1398 SH/2019). Māhiyat-e Tahrim-hā-ye Āmrīkā 'Alayh-e Kešvar-hā-ye 'Ozv va Ğeyr-e 'Ozv-e Sāzmān-e Tejārat-e Jahānī bā Ta'kid bar Tahrim-hā-ye Jomhūrī-ye Eslāmī-ye Īrān [Nature of US Sanctions Against Member and Non-Member States of the World Trade Organization with Emphasis on Sanctions Against the Islamic Republic of Iran]. Pazhoheshnameh-ye Hoquq-e Bashari [Human Rights Journal], No. 15, pp. 103-142 [in Persian].
 - 16) Shiravi, Abdolhossein (1401 SH/2022). Hoqūq-e Tejārat-e Beynalmelal [International Trade Law] (14th ed.). Tehran: SAMT [in Persian].
 - 17) Van den Bossche, Peter, & Prévost, Denise (1400 SH/2021). Bāyesteh-hā-ye Sāzmān-e Tejārat-e Jahānī (Mohammad Reza Hazeqi Aqdam, Trans.) [Essentials of the World Trade Organization] (1st ed.). Tehran: Ganj-e Danesh [in Persian].
 - 18) Ye, Yang, & Zhang, Qingpeng. (2024). The futility of economic sanctions in a globalized and interdependent world: A data-driven game theoretical study. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, Article 1034. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03518-z>
 - 19) Zamani, Sayyid Ghasem, & Farahmandzad, Zeinab (1400 SH/2021). Eqdāmāt-e Qahrī-ye Yek-jānebeh-ye Āmrīkā 'Alayh-e Īrān az Manžar-e Hoqūq-e Beynalmelal bā Ta'kid bar Rūye-ye Šūrā-ye Hoqūq-e Bašar-e Sāzmān-e Melal-e Mottaħed [Unilateral Coercive Measures of the United States Against Iran from the Perspective of International Law with Emphasis on the Practice of the UN Human Rights Council]. Majalleh-ye Pazhoheshhay-e Hoquqi [Legal Research Journal], Vol. 20, No. 48, pp. 7-35 [in Persian].
 - 20) Zamani, Sayyid Ghasem, & Ghasemi, Mohsen (1401 SH/2022). Tabyīn-e Naqš-

- e Nehād-e Ḥall-e Ektelāf-e Sāzmān-e Tejārat-e Jahānī dar Tose‘eh-ye Ḥoqūq-e Beynalmelal [Explaining the Role of the World Trade Organization Dispute Settlement Body in the Development of International Law]. Faslnameh-ye Pazhoheshhay-e Ravabet-e Beynalmelal [International Relations Research Quarterly], Vol. 12, No. 2, pp. 183–211 [in Persian].
- 21) Zamani, Sayyid Ghasem, & Rashedi, Mehryar (1393 SH/2014). Māhiyat va Qalamrow-e Ta‘ahhod-e Raftār-e Dowlat-e Kāmelat al-Vedād dar Čahārčūb-e Movāfaqatnāme-ye ‘Umūmī-ye Tejārat-e Kēdamāt [The Nature and Scope of Most-Favored-Nation Treatment Obligation within the Framework of General Agreement on Trade in Services]. Majalleh-ye Hoquqi-ye Beynalmelali [International Law Review], No. 53, pp. 31–68 [in Persian].
 - 22) Zebardast, Sepideh, Zamani, Ghasem, Sharifi Tarazkoohi, Hossein, & Mousazadeh, Reza (1401 SH/2022). Naqš-e Nehād-e Ektelāf-e Sāzmān-e Jahānī-ye Tejārat dar Tose‘eh-ye Ḥoqūq-e Beynalmelal-e Tejārī [The Role of the World Trade Organization Dispute Body in the Development of International Commercial Law]. Faslnameh-ye Pazhoheshhay-e Hoquqi [Legal Research Quarterly], Vol. 21, pp. 1–17 [in Persian].
 - 23) Ziaei Bigdeli, Sadeq, & Solhi, Ehsan (1399 SH/2020). Mavāne‘-e Fannī-ye Tejārat-e Kārejī dar Īrān dar Partow-ye Ḥoqūq-e Sāzmān-e Tejārat-e Jahānī [Technical Barriers to Foreign Trade in Iran in Light of World Trade Organization Law]. Pazhohesh-e Hoquq-e Umumi [Public Law Research Journal], Vol. 21, No. 66, pp. 181–211 [in Persian].
 - 24) <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2025-04-07/pdf/2025-06063.pdf>
 - 25) https://www.WTO.org/english/docs_e/legal_e/04-WTO.pdf
 - 26) https://www.WTO.org/english/news_e/news19-e_18des19_e.htm
 - 27) https://www.WTO.org/english/theWTO_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm
 - 28) https://www.WTO.org/english/theWTO_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm
 - 29) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/353r_e.pdf
 - 30) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf
 - 31) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf
 - 32) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds316_e.htm
 - 33) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm
 - 34) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm
 - 35) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds38_e.htm
 - 36) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds494_e.htm
 - 37) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds543_e.htm
 - 38) https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds550_e.htm

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی